

Het bezoek van een Toscaans reisgezelschap aan Friese inboorlingen. Het daguitstapje van Cosimo de' Medici naar Stavoren en Molkwerum op 26 juni 1669¹

Hans Cools

Gearfetting

De auteur fan dizze bydrage analysearret de byldfoarming oangeande santjinde-iuwsk Fryslân, sa't dy nei foaren komt út in stikmannich reisferslaggen fan hovelingen fan 'e Toskaanske prins Cosimo de' Medici, dy't yn 1669 in deiútstapke makken nei Starum en Molkwar. Cosimo wie twa kear koart nei inoar op besite yn 'e Nederlânske Republyk, nammentlik yn 1667-'68 en yn 1669. Hy bestudearre dêr de politike en ekonomyske struktueren en 'e kultuer fan in lân dat yn in pear desennia tiid útwoeksen wie ta in Europeeske grutmacht. Hoewol't de prins en dy't mei him op reis wiene foaral Hollânske stêden oandiene, advisearre riedspensjonaris Johan de Witt harren om ek in besite te bringen oan Fryslân. Dêr soene de Toskanen neffens dy wichtige politikus, de taal en 'e wizânsjes fan 'e âlde Friezen opsnuve kinne.

Op 26 juni 1669 die it reisselskip de Fryske Súdwesthoeke oan. Iermoderne Nederlânske learden wiene fan betinken, dat dat in nijsgjirrich reisdoel wie: Starum soe, ear't de haven yn ferfal rekke wie, ienris de haadstêd fan Fryslân west hawwe en yn it isolearre, op in pealdoarp lykjende, Molkwar soe in âlde fariant fan it Frysk praat wurde. De oanwêzigens fan in grutte Doperske mienskip wie dêrby in saak dy't it sintimint fan eksintrikens noch fierder fersterke. De Toskaanske besikers koene lykwols mar min teplak krije wat oft se no krekt sjoen hiene. Harren foel benammen it (relative) ekonomysk ferfal fan 'e krite op. Mar Cosimo en syn folgelingen wiene net nei Nederlân kommen om ruïnes te besjen; dy hiene se yn harren heitelân by 't soad. Se wiene wol fassinearre troch de nije monumintale gebouwen yn 'e grutte Hollânske stêden en dan benammen yn Amsterdam. Yn tsjinstelling ta harren Hollânske gasten hiene de Toskanen dêrom amper niget oan it byld fan it primitive, mar ûnoantaaste Fryslân.

1 Deze bijdrage is een bewerkte vertaling van een stuk dat eerder verscheen in *Incontri. Rivista Europea di Studi Italiani*, 30.2 (2015), 80-90. Graag bedank ik mijn collega's bij de Fryske Akademy: Pieter Duijff, Eric Hoekstra, Peter van der Meer en Hans Mol die eerdere versies van dit artikel van commentaar voorzagen. Uiteraard ben ik verantwoordelijk voor de resterende onvolkomenheden.

Een prinselijk bezoek aan Stavoren en Molkwerum

In de vroege ochtend van woensdag 26 juni 1669 scheepste een gezelschap van een veertigtal reizigers, onder leiding van de toen vijftwintigjarige Toscaanse kroonprins Cosimo (1642-1723), in Enkhuizen in op een zeiljacht van de Noord-Hollandse admiraliteit.² Voortgestuwd door een zachte bries bereikte het schip enkele uren later al Stavoren aan de oostkust van de Zuiderzee.³ In die stad lunchten de prins en de leden van zijn gezelschap. Na de middag bezochten de reizigers de iets oostelijker gelegen vlek Molkwerum.⁴ De volgende dag zeilden de Italianen terug naar Enkhuizen en vervolgden zij hun reis door het Hollandse Noorderkwartier. Prins Cosimo en zijn hovelingen verbleven dus slechts een etmaal in Friesland.

Toch was dit een uitzonderlijk evenement. Vroegmoderne toeristen deden Friesland slechts zelden aan. Hoogstens hielden zij op doorreis van Amsterdam naar Noord-Duitsland halt in één of meerdere van de Friese steden.⁵ Dit hoeft niet te verbazen. In zijn befaamde 'Beschrijving van de Nederlanden' had Lodovico Guicciardini maar weinig aandacht be-

- 2 De bewaard gebleven verslagen van Cosimo's reizen naar de Nederlanden zijn (in de oorspronkelijke Italiaanse versie) uitgegeven door G.J. Hoogewerff ed., *De twee reizen van Cosimo de' Medici prins van Toscane door de Nederlanden. Journalen en documenten* (Amsterdam, 1919). Voor het bezoek van Cosimo aan Stavoren en Molkwerum, zie aldaar 226 en 267-272. L. Wagenaar en B. Eringa eds., *Een Toscaanse prins bezoekt Nederland. De twee reizen van Cosimo de' Medici, 1667-1669* (Amsterdam, 2014) bezorgden zeer onlangs Nederlandse vertalingen van de meeste van die teksten. Voor beschrijvingen van de Toscaanse excursie naar Friesland, zie aldaar 209-213. Meer over de betekenis en interpretatie van Cosimo's bezoeken aan de Republiek bij H.Th. van Veen, 'Cosimo de' Medici's reis naar de Republiek in een nieuw perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 102 (1987), 44-52.
- 3 Cosimo's lijfarts Gianbattista Gornia beweerde in zijn aantekeningen dat hun jacht maar twee en een half uur nodig had gehad om de Zuiderzee over te steken. Dat lijkt overdreven. Zelfs bij gunstige wind deden lokale schippers er normaliter vier uur over om van Enkhuizen naar Stavoren te zeilen. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 314 en C.D. van Strien, 'Buitenlandse toeristen over Friesland, 1600-1850' in Ph.H. Breuker en A. Janse eds., *Negen eeuwen Friesland-Holland. Geschiedenis van een haat-liefde verhouding* (Zutphen, 1997), 173.
- 4 De sterke economische groei tijdens het laatste decennium van de zestiende en in de eerste helft van de zeventiende eeuw had in Friesland geleid tot het ontstaan van tal van 'vlekken': nederzettingen met veel handel, nijverheid en andere stedelijke functies, die zichzelf soms als een stad bestuurden, maar formeel geen stadsrechten hadden. Cf. H. Spanninga, *Gulden Vrijheid? Politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640* (Hilversum, 2012) 36-37.
- 5 C.D. van Strien, 'Buitenlandse toeristen', 173-183 en B. Wander, 'Frysk en frjemd. Buitenlanders in kontakt met de Friese taal', *It Beaken*, 40 (1978), 241-255.

steed aan dit gewest. Ook over de antieke ruïnes die volgens hem toen nog bij Stavoren te zien moeten zijn geweest, bleef hij rijkelijk vaag.⁶ Hoewel de eerste druk van Guicciardini's verslag reeds een eeuw eerder was gepubliceerd, gold het boek in zijn opeenvolgende edities en vertalingen, zeker voor Italianen, tot het eind van de zeventiende eeuw als de belangrijkste reisgids voor de Nederlanden.⁷ Ook de excursie van Cosimo leidde niet tot een stroom van bezoekers naar Friesland. In 1683 reisde Pietro Guerini (1651-1716), één van Cosimo's vertrouwelingen, op zijn beurt naar de Nederlanden. Vervolgens trok hij van Amsterdam via Friesland naar Hamburg. Niets rechtvaardigde volgens deze Guerini voor de reiziger op doortocht in Friesland een langer oponthoud dan strikt noodzakelijk.⁸

In dit artikel betoog ik dat hoewel de Toscaanse reizigers gefascineerd waren door wat zij in de Friese Zuidwesthoek lazen, hoorden en zagen, zij hun bezoek aan het gewest toch als enigszins teleurstellend ervoeren. Het uitstapje was hen nadrukkelijk aanbevolen door raadspensionaris Johan de Witt (1625-1672).⁹ In Molkwerum waren immers, aldus de machtige Hollandse politicus, 'de taal en de gewoontes van de oude Friezen nog in gebruik.' Na het Friese uitstapje kon Cosimo best door de enkele decennia eerder drooggelegde Beemster naar Amsterdam reizen.¹⁰ Beide suggesties volgde Cosimo op. Daarbij maakten de kaarsrechte kanalen, netjes verkavelde vruchtbare weiden en imposante boerderijen in de Beemster een veel diepere indruk op de Toscaanse prins

6 Ludovico Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi altrimenti detti Germania inferiore*, ed. D. Aristodemo (proefschrift UvA) (Amsterdam, 1994), 361.

7 B. Wander, 'Frysk en frjemd', 248.

8 F. Martelli, 'Sulle orme del principe. Viaggi di tecnici Toscani in Europa negli ultimi decenni del seicento', in Idem ed., *Il viaggio in Europa di Pietro Guerini (1682-1686). Edizione della corrispondenza e dei disegni di un inviato di Cosimo III dei Medici. Vol. 1* (Firenze, 2005), 159-160.

9 Zie voor een recente biografie van de man L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam, 2005).

10 Wagenaar en Eringa, *Een Toscaanse prins*, 185. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 248. De Beemster was niet het enige meer in het Noorderkwartier dat tijdens de eerste helft van de zeventiende eeuw was drooggemalen. Wellicht staat het hier als een *pars pro toto*. Wel bezat deze inpoldering al vroeg emblematische waarde. Tevens is het oorspronkelijke, zorgvuldig geplande landschap er uitzonderlijk goed bewaard gebleven. In 1999 werd de drooggelegde Beemster dan ook opgenomen in het werelderfgoedregister van de UNESCO. Enkele jaren later kreeg hij ook een eigen venster (m.n. 14) in de *Canon van Nederland*. Cf. J. de Vries en A. van der Woude, *The First Modern Economy. Success, Failure and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge etc., 1997), 28 en www.entoen.nu (laatst geraadpleegd op 20.03.2016).

dan de Friese nederzettingen hadden gedaan. In het officiële reisverslag werd de tocht door de Beemster dan ook omschreven als ‘het mooiste en aangenaamste’ onderdeel van de hele reis.¹¹ Molkwerum daarentegen, vonden de Toscaanse bezoekers, zoals ik hieronder zal uiteenzetten, maar smoezelig. Het lijkt wel alsof Johan de Witt precies die reisroute had opgezet om het contrast tussen de archaische Friese Zuidwesthoek, die bij ontsteltenis van zeevarende mannen tijdens de zomermaanden ook goeddeels ontvolkt was, en het welvarende Hollandse Noorderkwartier uit te vergroten.¹²

Hieronder zal ik aangeven hoe de Friese excursie van Cosimo paste in diens reispatroon. Vervolgens zal ik de beschrijvingen analyseren die enkele van zijn hovelingen van Stavoren en Molkwerum maakten. Hun indrukken weerspiegelden tot op zekere hoogte de stereotypen die de politieke en culturele elites in de Republiek omtrent Friesland en omtrent de Zuidwesthoek in het bijzonder koesterden. Dergelijke clichés gaven mede vorm aan de Friese regionale identiteit.

De Hollands-Friese tegenstellingen gingen terug tot de middeleeuwen, toen opeenvolgende Hollandse graven gepoogd hadden Friesland te veroveren. Hoewel de Friese economie sinds het laatste decennium van de zestiende eeuw steeds afhankelijker was geworden van de Amsterdamse groei, herleefden die oude spanningen in de zeventiende eeuw.¹³ Toch gold Friesland binnen de Republiek als het op één na rijkste gewest, na Holland. Daarom werd Friesland, niet in het minst door Johan de Witt, beschouwd als het belangrijkste van de ‘kleinere gewesten’.¹⁴ Hoewel Cosimo een zekere belangstelling voor bestuurlijke aangelegenheden aan de dag legde en hij de ingewikkelde staatsinstellingen van de Verenigde Provinciën bestudeerde, gingen dergelijke subtiliteiten wellicht aan hem voorbij.¹⁵ Hoe dan ook, de mythe als zou in Stavoren, Molkwerum en in het nabij gelegen Hindeloopen de oorspronkelijke Friese cultuur beter dan elders in het gewest bewaard zijn gebleven, maakte tot diep in

-
- 11 Wagenaar en Eringa, *Een Toscaanse prins*, 213. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 272.
 - 12 C. Trompeter, ‘Schippersgemeenschappen aan de Zuiderzeekust’, *Fryslân*, 22.1 (2016), 25 en J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall. 1477-1806* (Oxford, 1995), 336-337.
 - 13 Ph.H. Breuker en A. Janse, ‘Beelden’, in Eidem eds., *Negen eeuwen Friesland*, 29-37.
 - 14 Spanninga, *Gulden Vrijheid?*, 31-51; J. de Vries, ‘De economische ontwikkeling van Friesland na het einde van de Friese Vrijheid’, in J. Frieswijk e.a. eds., *Fryslân, staat en macht 1450-1650*, (Hilversum, 1999), 140-157 en A.Th. van Deursen, ‘De plaats van het gewest Friesland in de Republiek’, in *Ibidem*, 219-220.
 - 15 Zie bijvoorbeeld H.Th. van Veen, ‘Cosimo de’ Medici’s reis’, 52 en G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 273.

de negentiende eeuw opgang.¹⁶ Die mythe zal ik kort bespreken in de laatste paragraaf van dit artikel.

Cosimo de reislustige

Cosimo's blitzbezoek aan Friesland was onderdeel van een rondreis die hij en zijn entourage door West-Europa maakten. In september 1668 waren de Toscanen aan boord gegaan in Livorno. Van daaruit staken zij de Middellandse Zee over naar Barcelona. Tijdens de daaropvolgende maanden bezochten de prins en diens hovelingen het Iberisch schiereiland, de Britse eilanden, de Republiek van de Verenigde Provinciën en de kuuroorden Aken en Spa. Vervolgens verpoosde het gezelschap twee maanden in Parijs om daarna naar Lyon te reizen. Van daar uit voeren de Toscanen de Rhône af. In Marseille werden zij opgewacht door de groot-hertogelijke galeien, die hen weer naar huis brachten. In oktober 1669, meer dan een jaar nadat Cosimo en zijn hovelingen waren vertrokken, arriveerden zij terug in Florence.¹⁷

Cosimo was dol op reizen. Rond zijn twintigste had hij al verschillende uitstapjes naar Noord-Italiaanse steden gemaakt. Enkele jaren later, in 1667-'68, was hij een eerste keer naar de Nederlandse Republiek, de Zuidelijke Nederlanden en Noord-Duitsland getrokken.¹⁸ Klaarblijkelijk was Cosimo toen zo gefascineerd door wat hij onder andere in de Verenigde Provinciën had gezien, dat hij nauwelijks thuis gekomen van zijn eerste grote rondreis opnieuw vertrok voor de tweede rondreis die ik zoëven heb beschreven. Anders dan historici tot voor enkele decennia beweerd

16 A. de Jong, *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volks-cultuur in Nederland. 1815-1940* (Nijmegen, 2006²), 41-62.

17 Zie voor de verschillende stadia van Cosimo's Europese rondreis naast de hierboven geciteerde edities en vertalingen door respectievelijk Hoogewerff en Wagenaar en Eringa: A. Body, 'Le duc Côme III de Médicis à Spa (1669)', *Bulletin de l'Institut archéologique liégeois*, 16 (1881), 47-65; A.M. Crinò, *Un principe di Toscana in Inghilterra e in Irlanda nel 1669. Relazione ufficiale del viaggio di Cosimo de' Medici tratta dal 'giornale' di L. Magalotti* (Roma, 1968); H. Graillot, 'Un prince de Toscane à la cour de Louis XIV en 1669', in *Mélanges de philologie, d'histoire et de littérature offerts à Henri Huvette* (Paris, 1934), 213-223; Idem, 'Un prince de Toscane dans le Midi de la France en 1669', in *Mélanges de philologie et d'histoire offerts à Joseph Vianey* (Paris, 1934), 321-328; J. Boutier, 'Les visiteurs italiens du Roi-Soleil: Alliances princières, apprentissages aristocratiques et fidélités nobiliaires', in C. Zum Kolk e.a. eds., *Voyageurs étrangers à la cour de France. 1589-1789: regards croisés* (Rennes, 2014), 91-116; C.M. Radulet, 'Cosimo III Medici and the Portuguese Restoration: A Voyage to Portugal in 1668-1669', in *E-Journal of Portuguese History*, 1.2 (2003), 1-8 en A. Sanchez Rivero and A. Mariutti de Sanchez Rivero eds., *Viaje de Cosme de Médicis por España y Portugal (1668-1669)* (Madrid, 1933), 2 vols.

18 C.M. Radulet, 'Cosimo III', 2 en F. Martelli, 'Sulle orme del principe', xxviii-xxxiii.

den, kunnen deze reizen niet langer worden beschouwd als pogingen van Cosimo om aan zijn ongelukkig huwelijk met Margareta Louiza van Orléans (1645-1721), een nicht van Lodewijk XIV, te ontsnappen. Veeleer reisde de prins om te leren hoe een goed vorst te worden.¹⁹ Daarmee paste Cosimo in een recente Medici-traditie. Vier decennia eerder, bij de start van zijn persoonlijke regering, had Cosimo's vader, Ferdinand II (1610-1670), onder andere het keizerlijk hof in Wenen en in Praag bezocht. Drie decennia na Cosimo's reis, in 1698, trok diens zoon Gian Gastone (1671-1737) op zijn beurt van Reichstadt in Bohemen, waar hij zich na zijn huwelijk met Anna Maria van Saksen-Lauenburg (1672-1741) had gevestigd, naar Parijs, Brussel en Amsterdam.²⁰

Maar Cosimo's reizen verschilden in een belangrijk opzicht van die van zijn vader en die van zijn zoon. Terwijl deze laatsten zich beperkten tot kortere of langere verblijven aan de hoven van bevriende dynasten, waar zij leerden hoe zich te gedragen in dergelijke omgevingen, trok Cosimo ook rond.²¹ Deze prins haalde dus niet alleen de banden aan met de Spaanse, Portugese, Engelse en Franse monarchen, hij leerde tevens hun koninkrijken kennen.

Op dezelfde wijze ging Cosimo in de Verenigde Provinciën te werk. Zesendertig dagen (of 42% van de beschikbare tijd) bracht hij in de economische en culturele metropool Amsterdam door. Ook spendeerde hij vijftien dagen (of 17%) in de politieke hoofdstad Den Haag. In die laatste plaats ontmoette de kroonprins verschillende ambassadeurs van buitenlandse mogendheden en enkele leden van de Oranje-Nassau-familie. Vooral de jonge prins van Oranje (1650-1702) maakte diepe indruk op Cosimo. Immers, op 7 februari 1668 danste de latere koning-stadhouder de sterren van de hemel in een voorstelling die was gecreëerd om de Vrede van Breda te vieren. Daarmee toonde Willem zich, anders dan Cosimo, een zeer viriele prins.²²

-
- 19 Zie voor de traditionele duiding van Cosimo's reizen bv. E. Cochrane, *Florence in the Forgotten Centuries 1527-1800. A History of Florence and the Florentines in the Age of the Grand Dukes* (Chicago en London, 1973), 259-262. H.Th. van Veen heeft in zijn 'Cosimo de' Medici's reis', 44-52 aangegeven dat vorming en het opdoen van ervaring overtuigender motieven zijn. De rehabilitatie van Cosimo heeft ook sporen nagelaten in de Italiaanse historiografie. Cf. F. Angiolini, V. Becagli and M. Verga eds, *La Toscana nell'età di Cosimo III* (Firenze, 1993).
 - 20 Cf. J. Boutier, 'L'institution politique du gentilhomme. Le 'Grand Tour' des jeunes nobles florentins en Europe, XVIIe-XVIIIe siècles', in *Istituzioni e società in Toscana nell'età moderna. Atti delle giornate di studio dedicate a Giuseppe Pansini. Vol 1*, (Roma, 1994), 269 en F. Martelli, 'Sulle orme del principe', xxix.
 - 21 Cf. A. Spagnoletti, *Le dinastie italiane nella prima età moderna* (Bologna, 2003), 310-314.
 - 22 I. Bésanger, 'Ballet de la paix: staging a seventeenth century theatre performance', in

Cosimo mocht dan al niet erg sportief zijn, tegen de ongemakken van het voortdurend reizen was hij wel bestand. Tijdens zijn verblijven in de Republiek bezocht hij bijna alle belangrijke Hollandse steden, van Alkmaar in het noorden tot Dordrecht in het zuiden. Van de zes traditionele steden die het graafschap in de middeleeuwen hadden gedomineerd, deed hij alleen het in verval verkerende Gouda niet aan. Daarentegen ging Cosimo tweemaal naar de groeipool Rotterdam, waar hij in het totaal vier dagen doorbracht.²³ Tevens bracht de prins tijdens zijn eerste Nederlandse reis een kort bezoek aan Zeeland. Steden in de landgewesten Gelre en Utrecht fungeerden daarentegen slechts als pleisterplaatzen op weg van en naar Cosimo's eigenlijke reisdoelen in de kustprovincies. Daarbij ging verreweg de meeste aandacht uit naar Holland, het kerngewest van de Republiek. Korte excursies naar Zeeland en Friesland completeerden Cosimo's beeld van een in wezen maritieme republiek.²⁴ Dit reispatroon wordt in onderstaande tabel gevisualiseerd.

Tabel I. Het reispatroon van prins Cosimo en diens hovelingen in de Nederlandse Republiek. December 1667-februari 1668 en juni-juli 1669²⁵

Regio	Overnachtingen	Percentage
Staats Brabant	2	2,3
Gelre	4	4,7
Holland	69	80,2
Friesland	1	1,2
Overijssel	3	3,5
Utrecht	5	5,8
Zeeland	2	2,3
Totaal	86	100

J. Bloemendal, P.G.F. Eversmann en E. Strietman eds., *Drama, Performance and Debate. Theatre and Public Opinion in the Early Modern Period* (Leiden en Boston, 2013), 333-346. Voor het belang van het dansen bij de creatie van een vorstelijk imago zie P. Burke, *The Fabrication of Louis XIV* (New Haven en London, 1992), 45.

²³ Cf. A van der Schoor, *Stad in aanwas. Geschiedenis van Rotterdam tot 1813* (Zwolle, 1999), 271-303 en N.C. Sluijter-Seijffert e.a., 'Bladgoud bladdert af', in P.H.A.M. Abels e.a. eds., *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum, 2002), 456.

²⁴ L. Wagenaar en B. Eringa hebben Cosimo's reisroutes in de Republiek gereconstrueerd. Zie hun *Een Toscaanse prins*, 32-33 en 160-161. Cosimo had Friesland ook al willen bezoeken in februari 1668, toen hij van Holland naar Hamburg reisde. Maar hevige winterstormen en overstromingen dwongen hem toen over land te reizen via Westfalen. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 140-142.

²⁵ Deze tabel is gebaseerd op de itineraria die L. Wagenaar en B. Eringa hebben samengesteld. Zie hun *Een Toscaanse prins*, 32 en 162.

Cosimo stond erop *incognito* te reizen. Maar waar hij kwam, werd hij wel door de lokale notabelen ontvangen. Deze formule bood Cosimo de kans zijn eigen reisdoelen te kiezen. Zij verleende een persoonlijke toets aan zijn excursies, die dan ook niet als diplomatieke missies, maar als particuliere prinselijke ondernemingen moeten worden geduid. Cosimo's uitstapje naar Friesland illustreert deze praktijk. De bewindvoerders van de Noord-Hollandse admiraliteit stelden Cosimo hun jacht ter beschikking om de prins en zijn hovelingen naar de overzijde van de Zuiderzee te transporteren.²⁶ Minder hooggeplaatste bezoekers konden vast niet op een dergelijk eerbetoon rekenen. Maar eens in Friesland aangekomen, bezocht Cosimo Stavoren en Molkwerum als ware hij een eenvoudige toerist. De prins was een trendsetter. Later in de zeventiende en de vroege achttiende eeuw werd een lange *incognito*-reis een vast onderdeel van een vorstelijke opleiding. Tsaar Peter de Grote's (1672-1725) eerste reis naar de Nederlandse Republiek uit 1697-1698 is een bekend voorbeeld.²⁷

Afb. 1. Zicht op Stavoren vanaf de noordzijde. Pentekening door Pier Maria Baldi.
(Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Med. Pal. 123.2)

- 26 Ten tijde van de Republiek betaalden en stuurden vijf regionale admiraliteiten ieder een eigen smaldeel aan. De admiraliteit van Noord-Holland had bases in de havens van Hoorn en Enkhuizen. Cf. O. van Nimwegen and R. Prud'homme van Reine, 'De organisatie en financiering van leger en vloot van de Republiek', in P. Groen e.a. eds., *De Tachtigjarige Oorlog. Van opstand naar geregelde oorlog. 1568-1648* (Militaire geschiedenis van Nederland 1) (Amsterdam, 2013), 377-378. Cosimo had overduidelijk belangstelling voor maritieme aangelegenheden. In februari 1668 had hij bijvoorbeeld het arsenaal bij Hellevoetsluis bezocht. Daar bewonderde hij de *Royal Charles*, het Engelse vlaggenschip dat Michiel de Ruyter in juni 1667 bij de Tocht naar Chatham had buitgemaakt. Ook in Amsterdam ging Cosimo tot tweemaal toe langs bij het Zeemagazijn van de admiraliteit. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 141-142 en 189.
- 27 Cf. H.Th. van Veen, 'Cosimo's reis', 48; L. Bély, *La société des princes. XVIe-XVIIIe siècle* (Paris, 1999), 469 en D. Roche, *Les circulations dans l'Europe moderne. XVIIe-XVIIIe siècle* (Paris, 2003), 675-676. Zie voor het eerste verblijf van Peter de Grote in de Republiek: R. van Vliet, 'Tsaar Peter de Grote: identiteit en imago', *Literatuur*, 13 (1996), 344-349 en L. Toorians, 'An eager apprentice. Peter the Great and the Dutch Republic', *The Low Countries*, 4 (1996), 275-276.

Ter herinnering aan wat de prins tijdens zijn reizen had gezien, hielden enkele hovelingen een dagboek bij. Bij terugkeer van de tweede Nederlandse reis werden hun teksten geredigeerd en tot een officieel reisverslag samengesmeed door Cosimo's kamerheer, markies Filippo Corsini (1647-1706). De belangrijkste toeleverancier voor dit officiële verslag was wellicht de geleerde Lorenzo Magalotti (1637-1712).²⁸ Magalotti had de Verenigde Provinciën eerder bezocht en had er vrienden gemaakt in de Republiek der Letteren.²⁹ Daartoe behoorden geleerden zoals Nicolaas Heinsius (1620-1681),³⁰ Isaac Vossius (1618-1689)³¹ en Jacobus Gronovius (1645-1716).³² Waarschijnlijk leverden deze drie mannen tal van de historische, institutionele en topografische details waarmee de tekst was gelardeerd. Achttien grote pentekeningen van de belangrijkste Nederlandse bezienswaardigheden, waaronder ook stadszichten van Stavoren en Molkwerum door Pier Maria Baldi (c. 1630-1686), vormden een soort van visueel addendum bij de tekst.³³ Het reisverslag en de tekeningen werden samen in prachtige perkamenten banden ingebonden en in de vorstelijk bibliotheek bewaard. Naast dit officiële reisverslag bezorgde Godfried Hoogewerff (1884-1963) in 1919 nog enkele andere teksten betreffende Cosimo's tweede bezoek aan de Republiek.³⁴ Eén daarvan was

- 28 C.M. Radulet, 'Cosimo III', 3 en E. Cochrane, *Florence in the Forgotten Centuries*, 256-259 en 535-537. Zie ook de biografische notitie door C. Preti en L. Matt, 'Magalotti, Lorenzo', in *Dizionario Biografico degli Italiani (DBI)*. 67 (Roma, 2006). Deze auteurs veronderstellen ten onrechte dat Lorenzo Magalotti rechtstreeks van Londen naar Parijs zou hebben gereisd en niet zou hebben deelgenomen aan het Nederlandse onderdeel van Cosimo's reis. Dit klopt niet: in juni en juli 1669 rapporteerde Magalotti immers in verschillende brieven vanuit Den Haag en Amsterdam aan achtergebleven Toscaanse hovelingen. Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 292-298.
- 29 Zie voor dit begrip J.H.A.G.M. Bots, *Republiek der Letteren. Ideaal en werkelijkheid* (Amsterdam, 1977).
- 30 Voor een biografische notitie zie Kan, 'Heinsius, Nicolaus', in *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek (NNBW)*. 2 (Leiden, 1911), 557-560.
- 31 De recentste biografische notitie is van de hand van H. Nellen en D. Imhoff, 'Isaac Vossius', in J. Bloemendal en C. Heesakkers eds., *Bio-bibliografie van Nederlandse Humanisten. Digitale uitgave*, Den Haag, DWC/Huygens Instituut KNAW, 2009. Zij kan worden geraadpleegd op <http://www.dwc.knaw.nl/vossius-isaac-1618-1689/> (laatst geraadpleegd op 23 maart 2016).
- 32 Voor een biografische notitie zie Bierma, 'Gronovius, Jacob', in *NNBW*. 1 (Leiden, 1909), 986-989.
- 33 Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, ms. Med. Pal. 123². Cf. R. Chiarelli, 'Baldi, Pier Maria', in *DBI*. 5 (Roma, 1963).
- 34 Een biografische schets van Hoogewerff bij H. Cools en H. de Valk, *Institutum Neerlandicum. MCMIV-MMIV. Honderd jaar Nederlands Instituut te Rome* (Hilversum, 2004), 29-32.

het private dagboek dat kamerheer Filippo Corsini toen bijhield.³⁵ Ook hofarts Giovanbattista Gornia (1633-1684) maakte aantekeningen.³⁶ Zijn opmerkingen hadden een veel informeler karakter dan die van de andere reisverslagen: deze wetenschapsman vatte zijn indrukken meestal in enkele kernwoorden samen. Daarbij legde hij de klemtoon op fysieke details. De verschillen tussen auteurs spreken ook uit hun beschrijvingen van Cosimo's excursie naar Stavoren en Molkwerum.

De taal en de gebruiken van de oude Friezen

Giovanbattista Gornia was ontgoocheld over wat hij in Stavoren had gezien. De haven van het stadje was ontstellend klein en verder vond hij alleen de schedels en de berenklauwen die ter herinnering aan overwinningen uit lang vervlogen tijden in de stadsmuren waren ingekerfd interessant.³⁷ Dergelijke levendige details ontbraken in het officiële reisverslag van Lorenzo Magalotti. Maar ook deze auteur beklemtoonde dat de hoogtijdagen van Stavoren in het verleden lagen. Hoewel hij opmerkte dat de wallen en de bolwerken in goede staat verkeerden, had de stad haar vroegere pracht verloren en was zij intussen zeer gekrompen. Toch was Stavoren, aldus Magalotti, ooit de hoofdstad der Friezen geweest, hadden hun koningen er geresideerd en hadden er schepen uit alle noordelijke zeeën aangelegd. Maar stormvloedden hadden de paleizen en de kerken vernield en intussen was ook de haven verzand.³⁸ Magalotti, die net als Cosimo een oprechte religieuze belangstelling had,³⁹ besloot zijn beschrijving van Stavoren met een korte historische schets van de strijd die de Frankische en Friese koningen eertijds hadden gevoerd en een verwijzing naar de kapittelkerken en kloosters die vroeger in de stad en haar omgeving waren gevestigd en die nu door toedoen van de Reformatie waren verdwenen.

Hoewel de Toscanen in Stavoren dus nauwelijks nog overblijfselen uit de bloeitijd van Stavoren aantroffen, schatten zij de ouderdom van de stad naar waarde. Al wisten zij, net zo min als Nederlandse geleerden

-
- 35 G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, lvii-lviii en 224-225.
36 Archivio di Stato a Firenze, Miscellanea Medicea, filza 836. Een biografische notitie bij L. Spruit, 'Gornia, Giovanbattista', in *DBI*. 58 (Roma, 2002). Zowel het officiële reisverslag als Gornia's dagboek zijn uitgegeven door G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 221-291 en in het Nederlands vertaald door L. Wagenaar en B. Eringa, *Een Toscaanse prins*, 159-241.
37 L. Wagenaar en B. Eringa, *Een Toscaanse prins*, 212-213.
38 L. Wagenaar en B. Eringa, *Een Toscaanse prins*, 209-212.
39 E. Cochrane, *Florence in the Forgotten Centuries*, 261 en C.M. Radulet, 'Cosimo III', 6.

dat deden, hoe oud zij precies was.⁴⁰ Filippo Corsini tekende op dat de eerste koning der Friezen haar omstreeks 300 voor Christus zou hebben gesticht. Lorenzo Magalotti was in zijn officiële reisverlag voorzichtiger. Hij meende dat Stavoren om en nabij het geboortjaar van Christus zou zijn ontstaan.⁴¹

Die verschillende meningen weerspiegelden de onzekerheid van de lokale geleerden omtrent de oorsprong van de Friezen.⁴² Volgens de vroeg zestiende-eeuwse kroniekschrijver Worp van Thabor (-1538), waren de Friezen oorspronkelijk uit Azië gekomen. Al wist hij niet wanneer en stelde hij drie mogelijke data voor.⁴³ Een generatie later gaf Suffridus Petrus (1527-1597) toe dat over dit onderwerp vijf verschillende meningen circuleerden.⁴⁴ Zelf verkoos Suffridus de Friese geschiedenis zo ver als mogelijk terug te voeren en dit om de status van het gewest in de jonge Republiek te verhogen. De Hollanders konden op dit vlak makkelijk worden verslagen. Maar Nijmegen, waar de Toscanen langs kwamen op weg van Amsterdam naar Spa, ging er prat op minstens even oud als Stavoren te zijn. Lorenzo Magalotti rapporteerde dat de Nijmegenaren meenden dat hun stad was gesticht door de troepen van Julius Caesar. Filippo Corsini meende zelfs iets van een Romeinse sfeer in Nijmegen te proeven.⁴⁵

Ook in Molkwerum viel het de Toscanen niet makkelijk te duiden wat zij zagen. In het midden van de zeventiende eeuw kampte deze vlek met een demografische neergang, maar telde zij wellicht nog tussen de duizend en de vijftienhonderd inwoners.⁴⁶ Hun huizen stonden op enkele kleine eilanden. Nauwe, stinkende kanalen verbonden de verschillende delen van het dorp met elkaar. Het leek dan ook op een doolhof. In de verbeelding van de Toscanen waren de bewoners boers en grof. Met hun forse posturen en lange baarden zagen zij eruit als Germanen uit de

-
- 40 Cf. Johan Picardt, *Korte Beschryvinge van eenige vergetene en verborgen antiquiteiten* (Leiden, 2008) (= facsimile van de eerste editie uit 1660), 93-94.
- 41 G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 268.
- 42 Ph.H. Breuker en A. Janse, 'Beelden', in Eidem eds., *Negen eeuwen Friesland*, 23-26.
- 43 Voor een biografische notitie zie 'Thaborita, Worperus', in J.G. Frederiks en F.J. van den Branden eds., *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandse letterkunde* (Amsterdam, 1891²), 782-783.
- 44 Voor een biografische verwijzing zie Brugmans, 'Suffridus, Petri', in *NNBW*. 5 (Leiden, 1925, 498-499).
- 45 Cf. L. Wagenaar en B. Eringa, Een Toscaanse prins, 235-239. Corsini meende dat: *Vi sono diverse memorie del tempo de' Romani ...* Cf. G.J. Hoogewerff, *De twee reizen*, 288.
- 46 In 1649 telde de vlek tussen de 250 en 300 huizen. In 1693 waren dat er nog 223. Cf. K.F. Gildemacher, 'De Zuiderzee en scheepvaart', 7 en C. Trompetter, *Eén grote familie. Doopsgezinde elites in de Friese Zuidwesthoek, 1600-1850* (Hilversum, 2007), 193-194.

Oudheid. Ook de vrouwen kleedden zich vreemd. Volgens Gianbattista Gornia droegen zij zwarte mutsen, met een opening aan de achterkant, zodat ze die wanneer het regende over hun gezicht konden trekken. Verder hadden zij kousen die tot aan hun enkels reikten. Een vingerbreedte daaronder droegen zij bijpassende sokjes, vastgemaakt met haakjes en slofjes die hun voeten bedekten. Sommige vrouwen hadden een witte doek op hun hoofd, als een omgekeerd doosje, of een rode band om hun voorhoofd waar zij hun vlechten aan vastmaakten. De onderlinge spraak van Molkwerumers was, aldus de Italianen onbegrijpelijk, ook voor lieden die slechts enkele dorpen verderop woonden.⁴⁷

Afgaand op deze beschrijvingen leek het wel alsof Cosimo en zijn hovelingen terecht waren gekomen op een exotische bestemming die nog niet was aangeraakt door de beschaving. Zonder twijfel waren de opinies van deze gecultiveerde Italianen gekleurd door de inhoud van Tacitus' *De origine et situ Germanorum*. Sinds dat boek in het midden van de vijftiende eeuw was herontdekt door Enea Silvio Piccolomini (1405-1464) gold het immers als een vast onderdeel van iedere humanistische vorming.⁴⁸

Afb. 2. Opeengepakte huisjes in het doolhof Molkwerum. Pentekening door Pier Maria Baldi. (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Med. Pal. 123.2)

De idee als zouden in Molkwerum (en in het nabijgelegen Hindeloo-
pen) de gebruiken en de taal van de oude Friezen bewaard zijn gebleven,
dateerde wellicht uit de late zestiende of de vroege zeventiende eeuw.⁴⁹
Omstreeks 1645 maakte het ook steeds meer opgeld bij geleerden. In
die jaren zwierven zowel Janus Vlitius (1620-1666) als Franciscus Junius
(c. 1590-1677) door Friesland, maakten zij aantekeningen over allerlei

47 L. Wagenaar en B. Eringa, *Een Toscaanse prins*, 212-213.

48 Cf. Ph.H. Breuker en A. Janse, 'Beelden', in Eidem eds., *Negen eeuwen Friesland*, 28 en D.R. Kelley, 'Tacitus noster. The Germania in the Renaissance', in T.J. Luce en A.J. Woodmann eds., *Tacitus and the Tacitean Tradition* (Cambridge MS, 2014), 152-167.

49 K. Dekker, 'Sibbrandus Siccama on the Lex Frisionum (1617): Frisian identity as a philological construct', in R.H. Bremmer jr. e.a. eds., *Advances in Old Frisian Philology* (Amsterdam en New York, 2007), 85.

lokale gebruiken en bestudeerden zij de Friese taal.⁵⁰ Vlitius en Junius kwamen af op de faam van de letterkundige Gysbert Japix (1603-1666).⁵¹ Die had opnieuw literaire statuur gegeven aan het Fries, nadat de geschreven variant ervan omstreeks 1580 zo goed als verdwenen was. Vlitius en Junius probeerden onafhankelijk van elkaar de verwantschap tussen de verschillende Germaanse talen te bepalen. Beiden behoorden zij tot dezelfde intellectuele kring als de hierboven reeds vermelde Gronovius, Heinsius en Vossius. Johan de Witt pikte zijn suggestie aan Cosimo om de Friese Zuidwesthoek te bezoeken wellicht van deze lieden op.⁵² Uiteraard verstonden prins Cosimo en zijn gezellen geen Fries. Toch vermeldde Lorenzo Magalotti, geheel in overeenstemming met de modieuze ideeën van zijn geleerde Nederlandse vrienden, uitdrukkelijk dat in Molkwerum een bijzondere variant van die taal werd gesproken. Hij moet één van de eerste buitenlandse bezoekers zijn geweest die dat deed.⁵³ Vrijwel gelijktijdig merkte een andere bekende van Johan de Witt, de Engelse ambassadeur sir William Temple (1628-1699), in zijn *Observations upon the United Provinces* op dat:

‘the Friezons old Language (has) still so great affinity with our Old English, as to appear easily to have been the same; most of their words still retaining the same signification and sound; very different from the Language of the Hollanders. This is most remarkable in a little Town called Malcuera, upon the Zudder Sea ...’⁵⁴

- 50 Meer over Vlitius bij J.H. Brouwer en A. Campbell, ‘The Early Frisian Studies of Jan van Vliet’, *The Modern Language Review*, 34 (1939), 145-176. De aantekening die Vlitius tijdens zijn tocht, overigens in het Italiaans, over Molkwerum maakte is te vinden op p. 156. Meer over Junius bij Ph.H. Breuker, ‘On the Course of Franciscus Junius’s Germanic Studies, with Special Reference to Frisian’, in R.H. Bremmer jr., *Franciscus Junius F.F. and His Circle*, (Amsterdam en Atlanta, 1998), 139-143 en bij M.A. Westeijn, *Art and Antiquity in the Netherlands and Britain. The Vernacular Arcadia of Franciscus Junius (1591-1677)* (Leiden en Boston, 2015), 11.
- 51 Zie voor Gysbert Japix Ph.H. Breuker, *It wurk fan Gysbert Japix* (Ljouwert, 1989), 2 vols.
- 52 Cf. W. Frijhoff, ‘Volkskundigen voor de volkskunde?’, *Volkskundig Bulletin*, 20 (1994), 247 en Idem, ‘Het zelfbeeld van de Nederlander in de achttiende eeuw: een inleiding’, *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 24 (1992), 12.
- 53 B. Wander, ‘Frysk en frjemd’, 243 en 245. Cf. A. Versloot, ‘De taal van Hindeloopen. Wat is Hindeloopers?’ in K.F. Gildemacher ed., *Hindeloopen. Stad van levendige herinneringen* (Leeuwarden, 2012), 141-147.
- 54 Zoals geciteerd door R.H. Bremmer jr., *Late medieval and early modern opinions on the affinity between English and Frisian: the growth of a commonplace* (Dutch Working Papers in English Language and Linguistics 9) (s.l., 1989), 12. William Temple publiceerde de

Tot besluit

In navolging van Temple beschreven latere Engelse bezoekers Molkwerum steevast als een labyrint. Toch meenden zij dat de dorpelingen hun 'verre verwanten' waren.⁵⁵ Voor kroonprins Cosimo en zijn hovelingen daarentegen bleef de Friese Zuidwesthoek een vreemde en ook ietwat primitieve landstreek. Hun verslagen over de excursie naar Stavoren en Molkwerum ademen een zekere teleurstelling uit. Dat sentiment was hen nergens eerder bij hun tochten door de Verenigde Provinciën overvallen. Klaarblijkelijk voldeed Friesland niet aan hun verwachtingen. Weliswaar was Stavoren in de middeleeuwen een belangrijk economisch, politiek en religieus centrum geweest, echter vanaf de twaalfde eeuw werd de stad regelmatig door overstromingen getroffen. Vervolgens had Stavoren in de vijftiende eeuw zeer geleden onder de politieke onrust en was het verschillende keren plat gebrand. Tegen die tijd was de haven verzand. Hoewel er in de zeventiende eeuw weer enige welvaart heerste, keerde de vroegere bloei niet terug.⁵⁶ Ook in Molkwerum zette, net als elders in de Zuidwesthoek, de bevolkingsdaling in het midden van de zeventiende eeuw in, min of meer op het ogenblik dat Cosimo en zijn hovelingen de plaats bezochten. Tijdens de daaropvolgende decennia zou de economische en demografische malaise er aanhouden.⁵⁷ Anders dan Stavoren bezat Molkwerum ook geen stadsrechten en ontbeerde het de politieke en economische privileges die daaraan waren verbonden. Bovendien stond de publieke, gereformeerde kerk er zwak en was een opvallend groot deel van de inwoners er doopsgezind.⁵⁸ Het geografisch isolement, religieus particularisme en herinneringen aan een groots verleden maakten Molkwerum en Stavoren tot aantrekkelijke bestemmingen voor Nederlandse geleerden, maar Cosimo en zijn Toscaanse hovelingen hadden weinig belangstelling voor zulke buitenissigheden. Zij waren naar de Verenigde Provinciën gereisd om er bloeiende steden,

eerste editie van zijn *Observations* in 1672. Zij waren gebaseerd op de ervaringen die hij in Republiek had opgedaan tijdens zijn verblijf als ambassadeur tussen 1668 en 1672 en op tochten die hij ook eerder al door het land had gemaakt. Cf. L. Brummel, 'William Temple als schrijver, denker en historicus', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap*, 70 (1956), 31-58.

55 C.D. van Strien en Ph.H. Breuker, Friesland in de reisverslagen van Britse reizigers omstreeks 1700', *It Beaken*, 52 (1990), 196-197 en 201.

56 Cf. J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800. Deel 1* (Leeuwarden, 1973), 170-176.

57 K.F. Gildemacher, 'De Zuiderzee en scheepvaart', 6-7.

58 C. Trompetter, *Eén grote familie*, 193-194 en Idem, 'Schippersgemeenschappen', 25-26.

met schitterende stadspaleizen en volle pakhuizen te ontdekken.⁵⁹ In Holland troffen zij deze zaken aan. In Friesland daarentegen kwamen zij in contact met vreemde gebruiken, een onbegrijpelijke taal en een legendarisch verleden dat het bij ontsteltenis van ruïnes aan geloofwaardigheid ontbrak.

59 H.Th. van Veen, 'Cosimo de' Medici's reis', 47.